

18. Yüzyılda Rumeli Kırsalında Köylülerin Tefecilere Borçlanmaları

The Indebtedness of Rural Peasants to Moneylenders in

18th Century Rumelia

Nihal METİN*

Öz

18. yüzyılda dair arşiv belgeleri incelendiğinde Osmanlı taşrasında reayanın oldukça hareketli olduğu görülmektedir. Özellikle sefer dönemlerinde artan vergiler, ehl-i örfün ve ehl-i şer'in kanunsuz talepleri, eşkıya ve mütegalibenin baskısı, asker geçişleri, işsizlik, kıtlık, salgın hastalıklar ve doğal afetler gibi nedenlerle insanlar yerlerini yurtlarını terk etmişlerdir. Göç veren yerlerde ise halkın üzerindeki vergi yükü daha da arttığı için zamanla bu bölgelerden zincirleme göçler gerçekleşmeye başlamıştır. Bunun sonucunda; Anadolu ve Rumeli'de tarım arazileri boş kalmış, üretim düşmüş, vergi tahsili zorlaşmış, timar sahipleri ve devlet hazinesi zarara uğramıştır. Ancak Rumeli Ahkâm Defterleri'ne yansıyan şikâyetler, bu bölgede gerçekleşen göçlerin önemli bir nedenine daha işaret etmektedir. O da yüksek faizlerle tefecilere borçlanan köylülerin borçlarını ödeyememeleridir. Alet-edevat ve tohum temini, üretimin devamlılığı veya hasattan önce vergi talep edilmesi gibi nedenlerle tefecilere borçlanan köylüler bir süre sonra faiziyle birlikte artan borçlarını ödeyemeyerek sonunda topraklarını terk etmişlerdir. Bu çalışmada, daha önce üzerinde çok fazla durulmayan ve 18. yüzyılda Rumeli'deki reayanın toprağını terk etme nedenlerinden biri olan tefecilere borçlanma meselesi, arşiv belgelerine yansıyan şikâyetlerden yola çıkılarak incelenmiştir. Borca batan köylünün faiz ödemelerinde yaşadığı sıkıntılara, alacaklılarından kaçışına, devletten yardım isteklerine ve sürecin bölgede kurulan büyük çiftliklerle ilişkisine daha yakından bakılmıştır. Alacaklıların profillerine dair bilgiler sunulurken mevcut kayıtlarda öne çıkan kişiler ve yerler değerlendirilmiştir. Böylece 18. yüzyılda Rumeli kırsalındaki köylünün sosyo-ekonomik durumunun çok daha net görülebilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rumeli, muamelecî, murabaha, tefeci, faiz

Abstract

When the archival documents of the 18th century are analyzed, it is seen that the reâyâ were quite active in the Ottoman provinces. People were emigrating from their homes, particularly during the excursion periods, for various reasons, including rising taxes, unjust demands from the rulers and judiciary, banditry and usurpers (mutegallibe), military transitions, unemployment, famine, epidemics, and natural disasters. Chain migrations began to occur from the immigrant regions over time as the tax burden on the populace rose in these areas. As a result, agricultural lands in Anatolia and Rumelia remained empty, production declined, tax collection became difficult, and timar holders and the state treasury suffered losses. However, the complaints recorded in the Rumelia Ahkâm Books point to another significant reason for the migrations in this region. And that is the villagers' inability to repay their debts after taking out high-interest loans from moneylenders. The peasants who owed the moneylenders money for things like getting tools and seeds, keeping up production, or paying taxes before harvesting eventually found themselves unable to pay their mounting debts with interest and were compelled to leave their lands. In this study, the issue of indebtedness to moneylenders, which has not been emphasized much before and which was one of the reasons for the reâyâ in Ru-

görsel

Akademik
Bakış

263

Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025

Makale Geliş Tarihi: 09.10.2024. Makale Kabul Tarihi: 24.04.2025.

Araştırma Makalesi / Künye: METİN, Nihal. "18. Yüzyılda Rumeli Kırsalında Köylülerin Tefecilere Borçlanmaları". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 18/36, (Haziran 2025): s.263-286. DOI: 10.19060/gav.1719214

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, E-mail: nihalmetin@marun.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4757-9078.

melias to leave their lands in the 18th century, was examined based on the complaints reflected in archival documents. The challenges that the indebted peasants faced in making interest payments, their attempts to escape from their creditors, their requests for state assistance, and the connection between the process and the large farms that were established in the region were more thoroughly examined. Information on the profiles of creditors was presented, and the most prominent persons and places in the existing records were assessed. Thus, it is aimed to provide a clearer picture of the socioeconomic situation of the peasants in rural Rumelia in the 18th century.

Key Words: Rumelia, muameleci, murabaha, moneylenders, interest

Giriş

18. yüzyılda Osmanlı kırsalındaki hayata dair arşiv kayıtları incelediğinde, hem Anadolu’da hem de Rumeli’de genel olarak reayanın kayıtlı bulunduğu toprağı terk etme eğiliminde olduğu görülmektedir.¹ Her ne kadar kanunlarda kişilerin vergi cezası (*çiftbozan*) ile cezalandırılacağı ve sipahinin de toprağını terk eden kayıtlı reayasını 10 yıl içerisinde bulup geri getirme hakkı olduğu belirtilse de bu göç hareketlerinin önüne geçilememiştir.² Bu nedenle taşra idarecilerine gönderilen fermanlarla devlet, reayayı toprağını terk etmeye zorlayan nedenlerin araştırılmasını emretmiş ve sık sık yayınlanan *adaletnâmeler* ile bu durumun önüne geçmeye çalışmıştır.³

Bu dönemde özellikle başkent İstanbul’a ciddi bir göç hareketi söz konusudur. Zira seferlerin de etkisiyle artan vergi yükünden kurtulmak adına kayıtlı bulunduğu mîrî toprağı terk eden reaya için başkent İstanbul, çok daha fazla iş imkânı sunduğundan dolayı genellikle ilk tercih edilen yerdi.⁴ Ancak reayanın hedefi çoğu zaman da en yakın köy, kasaba, kaza veya sancaktaki askerî çiftlikler olabiliyordu. Yaşanan zincirleme göçler sonucunda ise Anadolu ve Rumeli’de tarım arazileri boş kalıyor, üretim düşüyor, vergi tahsili zorlaşıyor, dirlik sahipleri zarara uğruyordu.⁵

Rumeli’den reayanın göç nedenleri arasında şunlar sayılabilir: Özellikle sefer dönemlerinde çok daha fazla artan vergi yükü,⁶ seferler nedeniyle yaşanan hengâme ve bunu fırsat bilen devlet görevlileri,⁷ hududa yakın bölgelerin işgal tehlikesi,⁸ Arnavutluk bölgesinin fizikî şartlarından dolayı

- 1 M. Münir Aktepe, “XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul’un Nüfus Mes’elesine Dâir Bâzı Vesikalar”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, IX/13, 1958, s. 1-30; Yücel Özkaya, “Osmanlı İmparatorluğu’nda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, XIV, ayrı basım 1983, s. 171-209.
- 2 Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri- III. Ahmed Devri Kanunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri, haz. Ahmet Akgündüz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, C.11, 1. Baskı, İstanbul 2016, s. 109, 263.
- 3 Halil İnalçık, “Adâletnâmeler”, Belgeler, II/3-4, Ocak 1965, s. 86.
- 4 BOA, *Mühimme Defterleri* [ADVNS.MHM.d.], nr. 148, h. 446.
- 5 Nihal Metin, İstanbul’a Göç (1703-1754), Marmara Ü. TAE., İstanbul 2021, (Doktora Tezi).
- 6 BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 147, h. 334; *Edirne Şer’iye Sicili* (1158-1162), nr. 140, s. 93a.
- 7 BOA, *Ali Emiri Mustafa II* [AE.SMST.II.], nr. 67/7084; 65/6890; ADVNS.MHM.d., nr. 127, h. 897.
- 8 Bruce McGowan, “Ayanlar Çağı 1699-1812”, (çev. Ayşe Berktaş), Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, (ed. Halil İnalçık, Donald Quataert), Eren Yayıncılık, C.1, 2. Baskı, İstanbul 2004, s. 770-780.

büyük ölçüde tarıma elverişsiz olması ve bu nedenle buradaki halkın çoğunluğunun işsiz olması,⁹ ehl-i örfün kanunsuz talepleri,¹⁰ Arnavut eşkıyasının faaliyetleri,¹¹ âyân ve kocabaşılık için girilen rekabette halkın ezilmesi,¹² kıtlık ve salgın hastalıklar.¹³ Tüm bu nedenler dışında taşrada reayanın şikâyet konularına dair Ahkâm ve Şikâyet Defterleri üzerine yaptığımız araştırma sırasında, özellikle Rumeli’de reayanın göç etmesine yol açacak boyuta ulaşan ciddi bir sorunla daha karşılaştık. Defterlerde köy ahalilerinin muamelecî taifesine olan borçlarını ödemekte zorluk yaşadıklarına dair kayıtlara sıkça rastlanmaktadır. Bu durum konuyu daha geniş bir şekilde ele almamızı gerektirmiştir.¹⁴

Osmanlı’da daha 16. yüzyıldan itibaren ıslahatnâme yazarları da kırsalda reayayı göçe zorlayan tefecilere dikkat çekmeye çalışmışlardır. Gelibolulu Âlî, bire bin istediklerini, böylece fakirlerin borçtan kurtulamadığını ve nice asırlar sonra gelecek evlatlarının bile borç belasından kurtulamadığını, padişahın bunları sürgün edip köylerdeki halkı kurtarması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵ İnalıcık’ın dikkat çektiği üzere 1609 (H.1018) tarihli adaletnâmede de bu konu üzerinde durulmuş, görevlilerin soygunları yüzünden reayanın ister istemez murabahacılar başvurmak zorunda kaldıkları, alınan fahiş faiz nedeniyle birçoğunun borca batıp yerini yurdunu terk etmek zorunda kaldıkları ifade edilmiştir. Köylülerin kaçtığı toprakları asker takımın mülk haline getirip çiftlik haline soktuğu, hizmetkâr ve hayvan getirerek buraları işlettikleri belirtilmiştir. Bundan sonra 10 akçeye 1,5 akçe faiz alınmasını, fazlasını alacak olan olursa geri verilmesini, karşı çıkanların süresiz kürek cezasıyla cezalandırılmasını; ayrıca reayanın emlakı ve çiftliğinin tapuya verilemeyeceği belirtilerek çiftliklerin yıkılması emredilmiştir.¹⁶

Tefecilik, kanunun belirlediği miktardan çok daha yüksek miktarda faizle ödünç para verme işlemidir.¹⁷ Ancak İslam hukuku faizi (riba) ayet ve hadislerle kesin bir şekilde menetmiştir. Bu durumda Osmanlı’nın faize bakış açısını anlamak adına hem şer’î ve örfî hukuk kaidelerine hem de fetvalarda, sicillerde ve fermanlarda yer aldığı şekliyle uygulamaya bakılabilir. Osmanlı’da iktisadi gerekliliklerden dolayı birtakım formüllerle faiz işletilmiştir. Şeyhülislam İbn Kemal fetvalarında *muamele-i şer’iyye* ile işlem yapılmasını hile olarak değerlendirmemiş ve buna cevaz vermiştir. Bu doğrultuda en geç Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren var olduğu

görsel

Akademik
Bakış

265

Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025

- 9 BOA, *ADVNS.MHM.d.*, nr. 150, h. 770; Aziz Berker, “Mora İhtilali Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası 1769”. Tarih Vesikaları, II/9, 1942, s. 239-240; II/10, 1943, s. 309-310.
- 10 BOA, *ADVNS.MHM.d.*, nr. 155, h. 402; nr. 136, h. 3359.
- 11 BOA, *ADVNS.MHM.d.*, nr. 130, h. 3152.
- 12 BOA, *Şikâyet Defterleri [ADVNS.ŞKT.d.]*, nr. 91, s. 23.
- 13 BOA, *AE.SMST.II.*, nr. 67/7084; nr. 65/6890.
- 14 Konuyla ilgili Selanik özelinde sicil defterleri kullanılarak yapılan çalışma için bkz. Veli Aydın, “18. Yüzyılda Selanik Kazasında Tefecilerle Köylüler Arasındaki Borç İlişkisi”, XVI. Türk Tarih Kongresi, IV/1, Eylül 2010, s.439-456.
- 15 Gelibolulu Mustafa Âli, *Siyaset Sanatı Nushatü’s-Selâtin*, (haz. Faris Çerçi), Büyüyen Ay Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2015, s. 98.
- 16 İnalıcık, “Adâletnâmeler”, s. 85.
- 17 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, Milli Eğitim Basımevi, 3. Baskı, İstanbul 1983, s. 434.

düşünülen ve düşük faizle kredi sağlayan para vakıflarını da caiz görmüştür. İbn Kemal'den sonra Şeyhülislam Çivizâde para vakfı uygulamasını yasaklamasına rağmen daha sonra şeyhülislam olan Ebussuûd da bu vakıfların lehine karar vermiştir.¹⁸ Osmanlı'da faiz işlemleriyle ilgili olumlu fetvaların verildiğine dair başka örnekler de mevcuttur.¹⁹ Ancak hepsinde de -ilerleyen sayfalarda tanımlanacak olan- *muamele-i şer'î*, ya da *ilzam-ı şer'î* denilen işlem şart koşulmaktadır.²⁰ Uygulamanın da bu şekilde olduğuna dair şer'îye sicillerinde pek çok örnek görülmektedir.²¹

Günümüzde de Osmanlı'nın faize yaklaşımını ele alan bazı araştırmalar bulunmaktadır.²² Faizi İslamî açıdan değerlendiren pek çok araştırmacı *Kur'an*'da faizin her türlüşününün yasaklandığının altını çizirken, kimi isimlerin banka faizleri ile ticari amaçla ya da enflasyon nedeniyle alınan faizli borcun yasaklanan riba olmadığı, faizin ribadan daha kapsamlı olduğu ve riba, tefecilikle elde edilen fahiş faizken devletin koyduğu oranın bunu belirlemede bir kriter kabul edildiği gibi görüşleri dile getirilmektedir.²³ Nitekim Osmanlı'da da riba ve faiz birbirinden ayrılmış; faiz kelimesi hem şer'îen yasak olan riba için hem de meşru olan çeşitli kâr payları için kullanılmıştır.²⁴

Tefecilik Osmanlı taşrasına öyle nüfuz etmiştir ki devlet, 1848, 1852 ve 1864'te ilan ettiği murabaha nizamnameleri ile bu durumu çözmeye çalışmış, resmî faiz hadleri belirleyerek aksi durumlara karşı önlemler almaya çalışmıştır.²⁵

Bu çalışmada, Rumeli özelinde göçün nedenlerine dair öne çıkan ancak üzerinde yeterince durulmayan tefecilere borçlanma meselesine arşiv kayıtları üzerinden daha yakından bakılacaktır.²⁶ Köylünün borçlarını ödeyemediklerinden dolayı yardım istekleri, bu durumun kendilerini nasıl göçe

18 Ahmet İnandır, İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku, İstanbul Ü. SBE., İstanbul 2008, (Doktora Tezi), s. 200-204.

19 Örneğin "Bir kimse diğer bir kimseye istirbah (faizle kazanç elde etme) kasdı ile onu on bir buçuktan (yüzde on beş) borç verip yıl sonunda ribh'i borçludan almaya kadir olur mu? El-cevap: Olur". Neşet Çagatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık", Vakıflar Dergisi, IX, 2006, s. 36-66.

20 "Zeyd Amr'a muamele kasdıyla verdiği akçesi-çün ilzam-ı ribh etmeden ribh namına Amr'ın şu kadar akçesini aldıktan snra asl-ı malı dahi Amr'dan alsa Amr ribh-i mer-kumu Zeyd'den istirdada kadir olur mu? El-cevap: Olur." BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e] nr. 1178/20.

21 İsmail Özsoy, "Faiz", TDVİA, İstanbul 1995, C.12, s. 110-126.

22 Bkz. Nihat Dalgın, "Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, XVI, 2010, s. 77-110.

23 Cahiliye devrinde borçlu alacaklısına "Borcunu ertelersen sana şu kadar fazla veririm" dediğinde borcu ertelenirdi. Araplar vade dolana kadar ara dönemlerde faiz, vade dolunca da anaparayı isterlerdi. Borç ödenmezse vade uzatılması karşılığında faiz miktarı da arttırılırdı. Özsoy, a.g.m. s. 110; "Cahiliye ribası, vadesi dolan ödücü ek bir meblağ ile ertelemekten ibarettir ki açıkça yasak olan riba sadece bu şekildeki faizle ilgilidir." Dalgın, a.g.m., s. 77-110.

24 Ekrem Buğra Ekinci, Osmanlı Hukuku- Adalet ve Mülk, Arı Sanat Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2008, s. 533.

25 Bkz. Kurtuluş Demirkol, "Toplumsal Trajedi: Osmanlı İmparatorluğunda Tefecilik (1848-1864)", MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, XVI/1, Mart 2018.

26 XVIII. yüzyılda gerçekleşen göçlere dair bkz. Metin, a.g.t.; M. Münir Aktepe, "XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Mes'elesine Dâir Bâzı Vesikalar", s. 1-30; Yücel Özka-ya, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu", s. 171-209.

zorladığı, alacaklıların tepkileri, istenen faiz miktarları, borçlu köylünün kaçışı, tahsil yöntemleri gibi konular üzerinde durulacak, borçlu ve alacaklıların profillerine daha yakından bakılacaktır. Bu amaçla H.1155-1157 (M.1742-1744) yıllarını kapsayan Rumeli Ahkâm Defterleri kataloğundaki defterlerde bulunan kayıtlardan yararlanılacaktır.

Köylülerin Tefecilere Borçlanmaları

Rumeli bölgesine ait kayıtlarda 18. yüzyılda reayanın toprağını bırakıp kaçmasının önemli bir nedeni olarak tefeciler karşımıza çıkmaktadır. Belgelerde genellikle *murabahacı*, *muameleci* ya da *ribahor* adlarıyla geçen bu kişiler, halka yüksek faizle borç veren kişilerdir. Esasen *murabaha*, “kâr” anlamına gelen *ribh* kelimesinden türeyen ve Osmanlı’da faizle para vermeye, özellikle de fahiş faiz şartı içeren borç mukavelesine deniyordu.²⁷ *Muameleci* ise ismini Osmanlı kanunlarında yer alan ve paranın gelir getirmek üzere verildiği işletme tarzı olan *muamele-i şer’iyye*’den almaktadır.²⁸ Faiz yasağını aşmak için yapılan ve aynı zamanda *hile-i şer’iyye* denen bu işlemde; kişi verdiği ödünç parayı daha sonra fazla olarak almak istediğinden, borçludan bir mal satın alır ve sonra bu malı daha fazlaya tekrar ona satardı. Bu işlemde kişinin borç alırken borcun vadesini uzatmak için haram olan faize bulaşmadığı, fazlalığın satım akdinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Daha önce zimmette olan sabit bir borcun vadesinin uzatılması için yapılan muamele-i şer’iyyeye de *devr-i şer’i* denilmektedir.²⁹ Devr-i şer’i’de kişi aldığı nakdi kendi rızasıyla bir miktar ilave ederek eda etmektedir. Alınan *ribh*, verilen sürenin karşılığıdır.³⁰

Muamele-i Şer’iyye dışında köylünün borçlanma şekilleri ve toprağını kaybetme süreci şu şekillerde olabiliyordu: *Bey’ bi’l-vefâ* denen usulde, alınan borç para faiziyle birlikte ödendikten sonra geri vermek taahhüdüne karşılık tarla, bağ satışı yapılır. Bu işlem bir nevi ipotek koydurmadır, yani “*Bedelini geri getirdiğimde bana satman şartıyla sana sattım, diyerek yapılan akd*”dir. *Bey’ bi’l-istiğlâl* denen satışta ise kredi alan kişi karşı tarafa devrettiği gayrimenkulde kiracı olarak oturup kira öder, yani aynı kişiye kiralama şartı vardır.³¹

Selem denilen diğer bir borçlanma işleminde ise bir ürün piyasa değerinin altında zamanından önce satılıp buna mukabil borç para alınmaktır. 19. yüzyılda, Osmanlı kırsalında tefecilik faaliyetleri üzerine yapılan bir araştırmaya göre bu uygulama oldukça yaygındı. Peşin paraya gücü yetmeyen köylü, çevresindeki tüccardan yıl boyu veresiye ihtiyacını alır, hasat zamanı mahsulünü tüccara verirdi ki bu da “adı konmayan bir selem akdi” idi. Fahiş faiz, faiz zamları gibi nedenlerle köylü borç döngüsünden kurtulamamaktay-

27 İbrahim Kâfi Dönmez, “Murabaha”, TDVİA, Ankara 2020, C.XXXI, s. 148-152.

28 Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri- Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri, haz. Ahmet Akgündüz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, C.1, 1. Baskı, İstanbul 1990, s. 239.

29 Süleyman Kaya, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi İlişkilerinin Hukuki Boyutu”, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, III, Bahar 2007, s. 17.

30 Süleyman Kaya, XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri, Marmara Ü. SBE., İstanbul 2007, (Doktora Tezi), s. 33.

31 Kaya, a.g.m., s. 23-26.

Gör

Akademik
Bakış

267

Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025

di. 1850'deki Rumeli teftişi sırasında bu duruma şahit olan Abdurrahman Sami Paşa, Selanik'e bağlı Galos nahiyesi kaymakamından, ahalinin borçlarının faizleriyle birlikte hesaplanmasını, gelirlerine uygun şekilde ödeme ve taksitlendirme yapılmasını, borçlulara ne zaman ne kadar ödeme yapacaklarına dair senet verilmesini ve borçların kefile bağlanmasını istemiştir.³²

Bahsi geçen uygulamaların tefecilik ile aralarındaki en önemli ayrım; faiz konusunda resmî bir haddin bulunması ve buna uyanlar ile uymayanların olmasıdır. Tabakoğlu; kredi işlemlerinde örtülü ya da açık faiz uygulandığını, resmî haddin %15 olduğunu, tefecilerin ise %20 ila %50 arasında faiz uyguladıklarını ifade eder.³³ Bu çerçevede örneğin para vakıfları resmî had üzerinden işletildiğinden kredi konusunda önemli bir kaynağı oluşturuyorlardı. Konuya dair sayısal veriler sunan V. Aydın'ın Selanik özelinde para vakıflarıyla ilgili yaptığı çalışmaya göre; 18. yüzyılda Selanik'teki para vakıfları tefecilere yüksek faizle borçlanan köylüler için piyasaya göre daha düşük kredi sağlayarak önemli bir alternatif olmuşlardı ve buralardan kredi alanların %52'sini reaya oluşturmaktaydı. Ortalama %12 faiz uygulayan bu vakıfların faiz oranının 1745-1755 yılları arasında (1742-1746 İran Savaşları) %15'e kadar çıktığı görülmüştür. Ancak muameleciler bu dönemlerde %20-25'e kadar faiz uygulayabiliyordu.³⁴ Oysa muamele-i şer'iyye için verilen fetvalara ve diğer belgelerdeki kayıtlara göre faiz üst sınırı %15'dir ve bunun üzerinde alınrsa anaparaya sayılmaktadır.³⁵ Dolayısıyla resmî hadde uymayanlar şikâyet edildikleri takdirde ceza olarak alınan fazla ödemelerin asıl borçtan düşürülmesi isteniyordu.³⁶ Devletin tefecilik yapanları bir diğer cezalandırma yöntemi ise İstanbul'a kasap yazılmalarıydı.³⁷

Bu dönemde tefeciliğin yaygınlaşmasının, yani reayanın borç alma ihtiyaçlarının artmasının nedenlerine bakıldığında ise sorunun kaynağının çok daha öncelere dayandığı anlaşılmaktadır. Öncelikle 17. yüzyıldan itibaren yaygınlaşan iltizam ve malikâne usulü ile toprak rejiminde yaşanan değişim, bu hakkı ele geçirmek isteyenler arasında bir rekabet başlatmıştır. Ödenmesi gereken peşin para ise faizle para veren sarraflar³⁸ ile büyük devlet memurlarını ve yerelde de bu parayı vererek mültezim olabilecek nüfuza sahip âyân ve

gpr

- 32 Helin Berivan Ersus, Osmanlı Anadolu'sunda Tefecilik ve Kırsal Borçluluk (1800-1923), İzmir Kâtip Çelebi Ü. SBE., İzmir 2022, (Yüksek Lisans Tezi), s. 16-30.
- 33 Ahmet Tabakoğlu, Türkiye İktisat Tarihi, Dergâh Yayınları, 12. Baskı, İstanbul 2014, s. 422.
- 34 H. Veli Aydın, "Selanik'te 18. Yüzyılın İlk Yarısında Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri", Tarih İncelemeleri Dergisi, XXIX/1, 2014, s. 87-106.
- 35 Kaya, a.g.m., s. 35.
- 36 Bu konudaki örnek mahkeme kararları için bkz. Sebahittin Usta, "Trabzon'da Borç Alacak İlişkileri (1693-1700)", KTÜ. SBE., Trabzon 2004, (Yüksek Lisans Tezi).
- 37 Tabakoğlu, a.g.e., s. 422.
- 38 Pamuk'un belirttiği üzere; malikânelerin ardında onlara peşin ödemeyi yapmaları için borç veren, malikâneyi daha küçük alt birimlere ayırarak vergi toplama sürecini örgütleyen sarraflar bulunuyordu ki bu kişiler taşradaki ortaklarını devreye sokarak vergi toplama sürecini organize ediyorlardı. Şevket Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2019, s. 150; McGowan da 18. yüzyıl boyunca İstanbul'da yapılan iltizam ihalelerine arkalarında bankerleri olan bin kadar büyük ihalecinin hâkim olduğundan bahseder. McGowan, a.g.m., s. 785.

eşrafı öne çıkarmıştır. Âyânın da pek çoğu toprak sahibi statüsüne ek olarak tefeci olarak muhtaç köylüye faizle para veren, hatta deruhteci (vergi aracısı) olup köy gelirlerini kontrol altına alma karşılığında köyün hazineye karşı sorunluluğunu üstlenen kişilerdi.³⁹ Bu durum reaya üzerindeki baskılarını arttırmalarına neden olurken aynı zamanda devletin artan vergi talebi de reayanın daha fazla nakde ihtiyaç duymasına neden olmuştur. Zira olağan hale gelen avarız vergisiyle birlikte bu dönemde toplanmaya başlanan ve savaş dönemi katlanan *imdadıyyeler*, vergi yükünü bir hayli arttırmıştı.

Reaya, âyân ve eşrafın artan gücüyle birlikte bir yandan onların kanun dışı talepleriyle karşılaşılırken bir yandan da bu kişileri zorbalara, eşkıyaya ve kanun dışı vergi toplayanlara karşı hami olarak görmekteydi. Selanik özelinde bu konuya dair araştırma yapan İ. Kokdaş, tarımsal mülkiyetin zenginlik kaynağı görüldüğüne ve buna yatırım yapmaya, köylüye kredi ve vergi kolaylığı sağlamaya hevesli olmalarına dikkat çeker. Tarım arazilerini satın alan ve sekban gücü ile güvenliği kendileri sağlayan yerel güçler aynı zamanda vergi kolaylıkları sağlayarak reayayı himaye ediyorlardı.⁴⁰ Dolayısıyla hem köylüye faizle kredi veren hem de köylüyü faizcilere karşı koruyan konumundaydılar.⁴¹ Örneğin yapılan bir araştırmaya göre; Selanik âyânından iki kişi, bölgedeki toplam 43 köyün birkaç milyonu bulan kredilerine kefil olmuşlar ve aynı zamanda muameleciler olarak köylülere faizle kredi vermişlerdir.⁴² Selanik'te 18. yüzyılda köylerin büyük oranda kredi ve borçlanma talebinde oldukları görülmektedir. Bunun da temel nedeni savaş zamanı artan vergi talepleridir.⁴³

Faizcilerden (ribahor) aldıkları paraları geri ödeyemeyen köylüler bir süre sonra mallarını ve topraklarını ribahorlara terk etmek zorunda kalıyorlardı.⁴⁴ Bu toprakların tapusunun ya da fiili mülkiyetinin ele geçirilmesiyle de büyük çiftlikler denilen işletmelerin kurulmasına yol açan süreç yaşanmıştır.⁴⁵

39 McGowan, a.g.m., s. 786.

40 İrfan Kokdaş, "Kent ve Devlet Arasında: 18. Yüzyıl Selanik Kırsalında Güç ve Sermaye Dinamikleri" Cihannüma-Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi, 1/2, Aralık 2015, s. 1-22; Bu konuya ilgili olarak 17. yüzyılda Selanik Sancağı'na bağlı Karaferiye kazasına dair verileri inceleyen Eleni Gara ise o dönemde gayrimenkule yatırımın ve tefecilik faaliyetlerinin elitler arasında popüler olduğunu ancak ilginç bir şekilde bu kişiler arasında ulema sınıfının özellikle de kadınların öne çıktığını, belirtir. Eleni Gara, "Moneylenders And Landowners: In Search Of Urban Muslim Elites In The Early Modern Balkans", Provincial Elites In The Ottoman Empire, (ed. Antonis Anastasopoulos), Crete University Press, Rethymno 2005, s. 135-147.

41 Şevket Pamuk, Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014, s. 131.

42 H. Veli Aydın, "Selanik'te 18. Yüzyılın İlk Yarısında Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri", s. 98.

43 H. Veli Aydın, "18. Yüzyılda Selanik Kazasında Tefecilerle Köylüler Arasındaki Borç İlişkisi", s. 444.

44 Yücel Özkaya, Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık, Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, Ankara 2014, s. 11.

45 Rumeli'de büyük çiftliklerin oluşum yolları için bkz. İnalçık, Devlet-i Aliyye, C.1, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, 41. Baskı, s. 330-337.

Gara

Akademik
Bakış

269

Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025

Çiftliklerin Kurulması, Yaygınlaşması ve Reayanın Kaçışı

18. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı toprakları üzerinde, özellikle Batı Anadolu ile Balkanlar'daki Teselya, Epir, Makedonya, Trakya, Meriç vadisi, Tuna Bulgaristanı, Kosova-Metohija havzası, Arnavutluk'taki kıyı ovalar ve Bulgaristan'ın bazı kısımlarında çiftliklerin yaygınlaştığı görülmektedir.⁴⁶ Oysa Anadolu'da ve Balkanlar'da hâkim olan sistem, tasarruf hakkı devlete ait olan mîrî topraklar üzerinde uygulanan ve timar sisteminin ayrılmaz bir parçası olan çift-hane sistemiydi. Devlet bu sistemi korumak için koyduğu yasalarla toprağın statüsünün değiştirilip özel mülkiyete dönüştürülmesine engel olmaya çalışıyordu.⁴⁷

18. yüzyılda bahsi geçen büyük çiftliklerin özellikle Batı Anadolu ve Balkanlar'daki eyaletlerde yaygın olmasıyla paralel bir durum borçlanma ve-rilerinde de görülmektedir. Yapılan bir karşılaştırmaya göre; Selanik'te para vakıflarından kişi başına düşen 12.603 akçelik ortama borç, Bursa ve Üsküdar'ın bir hayli üstündedir. Araştırma sonucunda, Balkanlardaki köylülerin ciddi bir kredi talebi olduğu görülmüştür.⁴⁸

Borçlanmanın çiftliklerin ortaya çıkışı üzerindeki etkisini anlayabil-mek için öncelikle çiftliklerin kurulması ve yaygınlaşmasına dair önemli bazı çalışmalara bakılabilir. Bu konuda en kapsamlı çalışmaları hazırlamış olan İnalçık, bunun için farklı yollardan bahseder: Birincisi, zengin ve nüfuzlu kişilerin kayıtlı olmayan veya işlenmeyen sahipsiz toprakları satın almaları ile kurulan çiftlikler; ikincisi, saraya yakın kişilere devletin mîrî toprakları mülk olarak bağışlaması yani temlik yoluyla kurulan çiftlikler. Üçüncüsü ise 18. yüzyılda çiftliklerin yaygınlaşmasına neden olan, mîrî toprakların zengin ve nüfuzlu kişilere hayat boyu kiralanması anlamına gelen malikâne sisteminin etkisiyle sonradan çiftliğe dönüştürülen topraklar. Timarların mukataalara, özellikle de malikânelere dönüştürülmesi ile bu topraklar kısmen miras bırakılabilir mülklere dönüşmüştür.⁴⁹

Bunun dışında vergi ve baskılar nedeniyle köyden kaçanların yerlerine nüfuzlu kişilerin el koyması ve buraları kendi mülkleri gibi benimsemeleriyle de çiftlikler kuruyorlardı.⁵⁰ Bu sürece etki eden faktörlere dair İnalçık iki şeye dikkat çeker. Birincisi, 17. yüzyılda Celali isyanları nedeniyle nüfuzlu kişile-

46 İnalçık, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım, (ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak), (çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1998, s. 26; E. Şükrü Batmaz, XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamaların Osmanlı Taşra Yönetimi Üzerindeki Etkileri Hakkında Bir Araştırma, Ankara Ü. SBE., Ankara 1995, (Doktora Tezi); Bahsi geçen duruma dikkat çeken Barkan, çalışmasında özellikle çiftliklerin çok yaygın olduğu Teselya'yı örnek vermektedir. Bölgenin Yunanistan'a ilhakında mevcut 658 köyden 460'ının çiftlik arazisi üzerinde ve çiftlik-köy halinde bulunduğunu belirtmiştir. Ömer Lütfi Barkan, Türkiye'de Toprak Me-selesi, I, Gözlem Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1980, s. 796.

47 İnalçık, "Çiftliklerin Doğuşu", s. 17-21.

48 H. Veli Aydın, "Selanik'te 18. Yüzyılın İlk Yarısında Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri", s. 98.

49 İnalçık, Devlet-i Aliyye, s. 329-332; Faroqhi de çalışmasında, 16. Yüzyılın ikinci yarısında mîrî toprakların para karşılığı el değiştirmesine sık rastlandığını, ancak 16. ve 17. Yüzyıl Orta Ana-dolu'su için çiftlik sorununun bir önem arz etmediğini belirtmektedir. Suraiya Faroqhi, Os-manlı'da Kentler ve Kentliler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, 5. Baskı, s. 298-299.

50 İnalçık, a.g.e., s. 330.

rin terk edilen toprakları sahiplenmesi ve kölelerini, kiraladıkları adamları yerleştirerek buraları kendi özel arazileri haline getirmeleri. İkincisi, borcu olan pek çok köylünün yerel kadının bir kararıyla topraklarını o bölgedeki âyân ve sipahilere vermek zorunda kalması, dolayısıyla kasabalarda yerleşik olan tefecilerin reayanın mîrî arazi üzerindeki tasarruf hakkını devralıp zamanla idari bozukluklar nedeniyle buraları özel mülkiyete dönüştürmeleri.⁵¹ İkinci etkiye daha çok 18. yüzyıl kayıtlarında rastlanmaktadır. Ayrıca tüm bunlara, köylüleri tarımdan uzaklaştıran ve topraklarını terk etmelerine neden olan bir gelişme olarak askeri teknolojiadaki gelişmeler de eklenebilir. Zira bu gelişmelere bağlı olarak devletin giderek paralı asker talebinin artması ile orduya katılmak, genç reaya için daha cazip hale gelmiştir.⁵²

Gilles Veinstein ise konuyla ilgili çalışmasında önemli birkaç hususa dikkat çekmiştir. Öncelikle yazar çiftliklerin ortaya çıkışını tamamen dış etkenlere bağlayan yani Orta ve Batı Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu mallara yönelik Osmanlı'da toprak sahiplerinin plantasyon türü tek tip ürün ekimine yönelmesine dair iddiayı doğru bulmaz.⁵³ Bununla beraber "Osmanlıcı teori" adını verdiği yorumları da eleştirir. Osmanlı'da timar sistemindeki yozlaşmanın sonuçlarını göz ardı etmemekle beraber köylülerin mülksüzleştirilme sürecinin her zaman geleneksel düzenin yıkılmasıyla bağlantılı kanuna aykırı bir süreç olmadığını iddia eder. Çiftin bağlı olduğu tımarlı sipahinin bilgisi ve izni dâhilinde yani "*be-marîfet-i sipahi / sahib-i arz*" ile satılabildiğine, hatta borçları kapatmak için sık sık başvurulmuş bir yöntem olduğuna işaret eder. Ayrıca Veinstein, malikânelerin çiftliklere, yani mülkiyete dönüşmesini sağlayan aktörler olarak yerel âyân arasından gelen ve toprakla doğrudan bağlantısı olan ikincil mültezimlere dikkat çeker.⁵⁴

Bahsi geçen "Osmanlıcı teori"yi savunanlardan Akdağ, köylerdeki tımarlı sipahilerin (sahib-i arzın) çıkar karşılığında razı edilmesi sayesinde raiyyetle ele geçirilen toprakları bir araya getirerek çiftlikler kurduklarından bahsetmektedir. Devlet ya da sipahi de "*raiyyet olmayanlar toprak tasarruf edemez*" kanunu ileri sürmeyince bu kişilerin önünün açıldığını belirtir. Yazar, daha 16. yüzyıl Türkiyesinden bahsederken "*yok pahasına satın alıcı açığgözler*" dediği resmî tefecilerin çiftçi arasına girmesiyle mîrî toprak düzenini yıkan bir sürecin yaşandığını kaydetmiştir.⁵⁵ İncalcık da yeni dönemde defter kayıtlarının karmakarışık hale geldiğinden dolayı aslında mîrî olan toprakların da özel çiftliklere katıldığını belirtir.⁵⁶

⁵¹ İncalcık, "Çiftliklerin Doğuşu", s. 22-23.

⁵² Gilles Veinstein, "Çiftlik Tartışması Üzerine", Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım, (ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak), (çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1998, s. 44.

⁵³ Yuzo Nagata eserinde D. Sadat, T. Stoianovich ve F. Braudel'in bu yönündeki iddialarını ve konuyla ilgili diğer önemli isimlerin tezlerini değerlendirmiştir. Bkz. Yuzo Nagata, Tarih-te Âyânlar- Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme, TTK Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1997, s. 1-5.

⁵⁴ Veinstein, "Çiftlik Tartışması Üzerine", s. 36-49.

⁵⁵ Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2018, s. 659-660.

⁵⁶ İncalcık, Devlet-i Aliyye, s. 330.

İnalcık, emek bakımından bu çiftliklerde toprağını bırakıp kaçmış veya defterde kayıtlı olmayan köylülerin ücretle istihdam edildiğinden bahsetmiştir.⁵⁷ Dolayısıyla ortaya çıkan emek kıtlığı nedeniyle ele geçirdikleri toprakların bir bölümünde o toprağı daha önce işleyen reayayı kiracı ya da ortakçı olarak kullanmışlardır.⁵⁸ İnalcık, 1609 tarihli adaletnâmeye göre; kaçan köylülerin yerlerini asker takımının mülk haline getirip çiftlik haline soktuklarını, hizmetkâr ve hayvan getirterek buraları işlettiklerini belirtilir. Adaletnâmede reyanın emlakının ve çiftliğinin tapuya verilemeyeceğı ifade edilerek çiftliklerin yıkılması emredilir.⁵⁹

Toprak idaresinde yaşanan bu dönüşüm sırasında bahsi geçen topraklar üzerindeki reyanın durumuna dair McGowan ise 2 tip mülksüzleştirme-den bahsetmektedir: Birincisinde işleyen yerinde kalmakta, üzerine yeni ağır koşullar dayatılmaktadır. İkincisinde ise reyanın kaçması ya da sürülmesi sonucunda boş kalan çiftliklere el konulmaktadır.⁶⁰

Yuzo Nagata'nın Manisa bölgesinin önemli âyân ailelerinden biri olan Karaosmanoğulları'na dair yaptığı çalışmasına göre, bu âyân ailesinin de en önemli gelir kaynağı çiftliklerinden ziyade iltizam haklarından elde ettiği kârlardır. Saruhan bölgesindeki neredeyse “tüm” mukataaları zamanla ele geçirmişlerdir. Yazar, *çiftlik* ve *iltizam* kavramlarının birbirinden çok ayrı unsurlar olarak görülmemesi gerektiğinin de altını çizmektedir. Zira zamanla statüsü ne olursa olsun aynı kişinin elinde toplandıklarını belirtmektedir. Eserde, bu aileden kuvvetli isimlerin tehdit, hile vs. çeşitli yöntemlerle mukataalar dâhilindeki köyleri, nasıl bir şekilde ele geçirdikleri anlatılmaktadır. Nagata'nın verdiği örneklerin birinde şehirde oturan bir kişi, köyde oturan bir kimsenin toprağını borç karşılığı ele geçirmiştir. Karaosmanoğulları'nın da halka borç vermekten geri durmadığı belirtilmiştir. Örneğin bu aileden Hüseyin Ağa'nın ödünç verip geri alamadığı miktarın tüm servetinin %33'ü olduğu görülmüştür.⁶¹

Ailenin sahip oldukları çiftliklerin menşesine bakıldığında da bir zamanlar müstakil köy, koru, mera ya da vakıf toprağı olanlar görülmektedir. Bu kişilerin *muhasıllık* ve *mütesellimlik* gibi idari yetkilerine de dayanarak timar dâhilindeki tarlaların satışlarını rahatlıkla yapabildikleri anlaşılmıştır. Zira nüfuzlu mültezimler *sahib-i arz izni* ya da mütesellim iznine dahi gerek duymadan tapu senedini dağıtabilmişlerdir. Bu toprakların, mülk olmadıkları için “*fıruht* (satış)” olarak değil de “*ferağ* (el çekme) ya da *tefviz* (ihâle etmek)” adıyla el değiştirdiğı görülmektedir. Ancak mülk gibi oğullarına intikal ettirebilmiş hatta sonunda devlet mülklerini müsadere etse de bedeli ödeyerek geri alıp yine aile içinde tutabilmişlerdir.⁶²

Arşiv belgeleri incelendiğinde de bu tarz satışların zaman zaman ger-

57 İnalcık, a.g.e., s. 330.

58 Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi*, s. 157; İnalcık, “Çiftliklerin Doğuşu”, s. 20-21.

59 İnalcık, “Adâletnâmeler”, s. 90-91.

60 McGowan, a.g.m., s. 788.

61 Nagata, a.g.e. s. 59-88.

62 Nagata, a.g.e., s. 89-142.

çekleştığı görülmektedir. Reayanın tasarruflarındaki tarlaları “*sahib-i arzın izniyle ferağ ve tefviz eyledikleri*” bildirilmiştir.⁶³ Zira kanunlarda mîrî arazinin borca karşılık bu şekilde ferağına izin verilmektedir.⁶⁴ Ancak kimi zaman reaya, borcuna mukabil rehin bıraktığı tarlasını borcunu ödemesine rağmen geri alamadığından şikâyetçidir.⁶⁵

18. yüzyıl boyunca reayanın tasarrufundaki mîrî toprağa bir bahaneyle el koyup çiftlik haline getirenler için çok sayıda belge bulunmaktadır.⁶⁶ Bunların en dikkat çekenlerinden birinde, Yanya’da sonradan çiftliğe çevrilen pek çok köy olduğu ihbar edilmiştir. Belgede bu köyler isim isim sıralanmış ve “*adı geçen karyelerin çiftlik itibârıyla zabt olunması hilâf-ı defter-i hâkânî ve mugâyir-i şurût olmağla*” denilerek kurulan çiftliklerin tekrar köy haline getirilmesi emredilmiştir. Bu belgede de reaya, köylerinin çiftlik yapılmak üzere kanuna aykırı bir şekilde zorla ele geçirildiğinden şikâyetçidir. Bu kişilerin hem âyân hem de askeri sınıftan olduğu anlaşılmaktadır. Belgede, adı geçen köylerin tekrar reayaya verilmesi emredilmiştir.⁶⁷

18. yüzyıl içinde farklı tarihlerde yayınlanan fermanlarla köylerin, mîrî toprakların çiftlik yapılmak üzere alınıp satılarak ya da başka yollarla cebren ele geçirilmesinin önüne geçilmeye çalışıldığı görülmektedir.⁶⁸ 1792 tarihinde Rumeli bölgesine gönderilen bazı fermalarda “*bir karyenin mümtâz ve mu’ayyen hudûdu dâhilinde kadîmden zira’at ve hırâset olunup oşır ve resmi alına gelen tarla ve çayır üzerinde sonradan çiftlik ve sâir enbiyâ binâ ve ihdâs olunmak hilâf-ı kânûn*” olduğu hatırlatılmış ve “*kadim köylerin sonradan çiftliğe dönüşmesi*” yasaklanmıştır.⁶⁹

Reayanın doğrudan borcuna mukabil toprağından edildiğine ve burarlarda çiftlikler kurulduğuna dair de dikkati çeken bazı kayıtlar bulunmaktadır. Örneğin 1730 tarihli bir hükme göre, Silivri’li bir muameleciden babası bir miktar borç almış ancak ödeyemeden vefat etmiştir. Oğlu da bu borcu ödeyemeyince topraklarına zorla el koyulduğunu bildirmiştir. Halbuki çiftlik emlakını satmadığını ya da tasarrufundaki tarlaları “*sahib-i arz marifetiyle ferağ etmediğini*” bildirmiştir. Bunun üzerine yerlerinin kendisine geri verilmesi emredilmiştir.⁷⁰ Aynı yıl Gazi Evranos Bey vakfı mütevellisi, Selanik sancağında Yenice-i Vardar kazasında muamelecî taifesinin reayayı aşırı borçlandırdığını ve reaya köylerinin çiftlik olması yasakken bu köyleri ele geçirip çiftlik haline getirdiğini, kendi çiftliğindeki tekâlifî vakıf köylerinde-

63 BOA, TS.MA.e, nr. 1050/39.

64 İkinci, a.g.e., s. 494.

65 BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 121/952; Ali Emiri Mustafa III [AE.SMST.III.], nr. 353/28294; 726/8.

66 BOA, Ali Emiri Osman III [AE.SOSM.III.], nr. 62/4592; AE.SMST.III., nr. 226/17884; Ali Emiri Abdülhamid I [AE.SABH.I.], nr. 156/10449.

67 BOA, Cevdet Dahiliye, [C.DH.], nr. 208/10372.

68 BOA, Cevdet Maliye [C.ML.], nr. 307/12521, 82/3875; Cevdet Evkaf [C.EV.], nr. 252/12744; C.DH. 157/7810, 162/8087; Cevdet İktisat [C.İKTS.], nr. 43/2144; Cevdet Tımar [C.TZ.], nr. 9/403; AE.SMST.III., nr. 166/1305; 213/16806; 30/2031, 88/6576; AE.SOSM.III., nr. 68/5192; AE.SABH.I., nr. 370/25901, 120/8149; Ali Emiri Mahmud I [AE.SMHD.I.], nr. 96/6648; Ali Emiri Selim III [AE.SSLM.III.], nr. 397/22938.

69 BOA, C.ML., nr. 307/12521, 84/3875; C.EV., nr. 252/12744.

70 BOA, ADVNS.MHM.d., nr. 137, h. 566.

ki reaya üzerine yüklediği ve dağılmalarına neden olduğunu bildirmiştir.⁷¹ 1724 tarihli bir diğer belgede ise Hatice Sultan Kethüdası Mehmed, Sakız adasına bağlı bir adadaki malikânesinde bazı zımmilerin köylüye ona on beş murabahayla akçe verip borcunu ödeyemeyenlerin elinden tarla, bağ, bahçe vs. neleri varsa zorla alıp zapt ettirdiğini ve reayayı göçe zorladıklarını bildirmiştir.⁷² Aynı yıl Langaza ve tevabii mukataasını malikane olarak uhdesinde bulunduran bir kişi, burası dahilindeki Avrathısı nahiyesindeki bir köyün reayasının mütegalibe tarafından aşırı borçlandığı ve ödemeye güçleri olmadığından borçlarına mukabil köydeki ev ve mutasarrıf oldukları tarlaları alıp çiftlik kurdukları, köyle kimsenin alakasının kalmadığı, voyvodayı da burada oturtmadıkları bildirilmiştir.⁷³

Köylülerin tefecilere borçlarından dolayı ellerindeki toprakları “satmak” zorunda kalmalarına ve buralarda çiftliklerin kurulmasına dair en önemli belge ise 1795 yılında Rumeli ve Anadolu’nun tüm kollarına gönderilen ve “kadim köylerin sonradan çiftliğe dönüşmesinin yasaklandığına” dair fermanıdır.⁷⁴ Konuyla ilgili sonradan birçok belgede de atıf yapılan bu fermana göre;

“Kadîmî karyenin sonradan çiftlik ittihâz olunması mugâyir-i defter-i hakanî ve menâfi-i kânûn olduğuna binâen öteden berü deynleri memnû iken Edirne ve Keşan havâlisinde ve sâir ba’zı mahalde kâin ba’zı karyeler re’âyâsının ba’zı murâbahacı makûlelerine deynleri olmağla re’âyâyı merkûme ba’zı mahkemelere varup “Bizim filân âdeme şu mikdâr deynimiz vardır. Ol deynleri edâ için mutasarrıf olduğumuz emlâk ve arâzilerimizi filân âdeme şu mikdâr bahâ ile fûrûht ve kasr-ı yed ettik ve nakden şu mikdâr akçe aldık” diyerek ve akçeye mikdâr ta’yîn ederek hâkimden hüccet ahz edüp hüccet mücebince emlâk-ı mezburîyi iştirâ eden kimesne dahi ol karyeyi çiftlik ittihâz ve kadîmî mukayyed olan tekâlifden bir mikdârını tenzîl ve kurâ-i sâire re’âyâsına tahmîl eylemek sevdâsında olduğu mesmû’um olmağla bu hâlde şîrâze-i nizâm-ı memâlike mahal ve fukarâ-yı re’âyâsına muzır olmak hasebiyle bu husûs vâsıl-ı sâmi’-i cihândârânem olmaksızın fimâ-ba’d o makûle re’âyâ karyelerinde mutasarrıf oldukları hâne ve arâzî ve emlâkı bilâ-emr-i âlî diledikleri kimesnelere ferâğ için hüccet ahzi zımnında mahkemelere vürûdlarında Bâbîâlî’ye istizân olunmadıkça hüccet i’tâ olunmayup keyfiyetleri i’lâm olunmak üzere sicilât-ı muhâkemeye kayd ü sebk olunmak bâbında geçen sene beyaz üzerine fermân i’tâ ısdâr olunmuşken el-hâletü hâzihi ba’zı kurâ re’âyâsı Dersa’âdet’e vürûd ve “Bizler filân âdeme olan deynlerimizi edâ için filân âdeme emlâklarımızı fûrûht ettik, ettiğimiz emlâkı ol âdemin zabt olunması ve taraf-ı şer’iden hüccet verilmesi için fermân i’tâ olunsun” deyü istid’âya mübâderet idecekleri mesmû’-ı cihândârânem olmağla fimâ-ba’d kurâ re’âyâsı emlâkını

71 BOA, C.EV., nr. 36/1765.

72 BOA, Ali Emîri Ahmed III [AE.SAMD.III.], nr. 104/10262.

73 BOA, C.ML., nr. 230/9632.

74 BOA, C.ML., nr. 253/10440; 23/1069; AE.SSLM.III., nr. 262/15185; Hatt-ı Hümayun [HAT.], nr. 221/12264.

kimesneye fūrūht etmemek ve fūrūht etdi deyü hüccet verilen kadîmî kurâ bir vakitte çiftlik ittihâz olunmamak ve hiçbir karyenin tekâlifî maktû' kayd ettirilmek matlûb-ı hümâyûnumuzdur deyü nizâm-ı âlişân olundukda mâ'adâ ve mugâyir tutulmak için kalemine kayd ve iktizâ iden mahallere ilmühâberleri i'tâ ve taşrada muktezî olan yerlere tenbîhi hâvî evâmîr-i şerîfîm ısdâr oluna deyü bu def'a beyaz üzerine bir kıta hatt-ı hümâyûn cihân-makrûnum şeref-yafte-i sudûr olmağla..."⁷⁵

Bu belgeden de anlaşılacağı üzere köylüler, murabahacılara olan borçlarını ödeyemedikleri için mahkemeye başvurup tasarruflarındaki toprağı bir miktar akçe karşılığında bu kişilere sattıklarına dair hüccet almışlardır. Alan kişilerin de burada çiftlik kurduğu ve eskiden beri ödenen tekâlifî bir miktar azaltarak bu vergi yükünü çevredeki diğer köylülerin üzerine yıkmak istedikleri duyulmuştur. Bunun üzerine geçen sene bir ferman gönderilerek bundan böyle bu şekilde reaya köylerinde mutasarrıf oldukları ev, arazi ve emlakı alacaklılarına "ferağ" için mahkemelere başvurularsa Babıalî'den izin istenmedikçe hüccet verilmemesi emredilmiştir. Ancak bu sefer de bu niyetle İstanbul'a gelmeye başlayacakları duyulmuştur. Bu nedenle artık böyle bir satışın hiç yapılmaması ya da sattı diye hüccet verilmemesi, eskiden köy olan yerlerin çiftliğe dönüştürülmemesi emredilmiştir. Belgenin başında "*kadimi karyenin sonradan çiftlik ittihâz olunmasının öteden beri kanuna aykırı olduğu*"nın kaydedilmesi de dikkat çekicidir.⁷⁶ Bu fermanın sonradan sonra timar ve zeamet sahiplerinin, bazı kişiler tarafından kanunsuz şekilde topraklarının ele geçirilip çiftlik kurulduğuna dair şikâyetleri olduğunda, derkenarlarda sık sık bu metne atıf yapıldığı görülmektedir.⁷⁷

Reyanın ise kurulan bu çiftliklere daha önce de olduğu gibi vergi kolaylığı nedeniyle rağbet ettiği bilinmektedir. Bunlar askerî, âyân ya da hassa çiftlikleri olabiliyordu ki vergi kolaylığı nedeniyle daha çok askerî çiftliklere bir göç hareketi yaşanıyordu.⁷⁸ İncelediğimiz dönem olan 18. yüzyılda kırsaldaki reyanın durumuna dair arşiv kayıtlarına bakıldığında, sipahi ve vakıf topraklarından askerî çiftliklere kaçan reaya hakkında pek çok şikâyetle rastlanmaktadır.⁷⁹ Bu kişilerin kaldırılıp tekrar eski yerlerine

⁷⁵ BOA, AE.SSLM.III., nr. 262/15185.

⁷⁶ İlgili emrin yazıldığı fermanlar ile Rumeli ve Anadolu'da bazı kaza mahkemelerinde okundduğuna dair ilamlar için bkz. BOA, C.ML., nr. 582/23920; 20/928; 23/1069; 434/175774; 139/5913; C.DH., nr. 79/3929, 190/9454, 189/9421; AE.SSLM.III., nr. 362/20697; Edirne ve Keşan'da borç mukabili çiftlik addedilen köylerin miktarı ve kimlerin uhdesinde olduğunun incelenmesine dair hatt-ı hümâyûn için bkz. BOA, HAT., nr. 221/12264.

⁷⁷ BOA, AE.SSLM.III., nr. 156/9373.

⁷⁸ Barkan'ın yaptığı tasnife göre çiftlikler reaya çiftliği, hassa çiftliği askerî çiftlikler ve büyük zirai mülk ve işletme çiftlikleri olarak 4'e ayrılmaktadır. Bunlardan askerî çiftlikler, timarlı sipahiler dışında askeri vazifeleri olan çiftçi askerlerin işlettikleri çiftliklerdir. Her türlü vergiden muaf olmanın karşılığında aralarında nöbetleşe sefer veya hizmetlere iştirak ettiklerini kaydetmiştir. Ömer Lütfi Barkan, Türkiye'de Toprak Meselesi, I, Gözlem Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1980, s. 789-797.

⁷⁹ "Osmancık kazası ahâlisi gelüp üzerlerine edâsı lâzım gelen avârız ve tekâliflerini beynlerinde mahallât ve kurâya tevzî ve taksîm olduğunda kazâ-i mezbûrede bâzı karyelerde sâkin askerî tâifesinin icâd eyledikleri çiftlikleri için emr-i şerîfle vâkî olan tekâlifden hisselerini düşeni talep eylediklerinde "çiftliklerimiz hâneye kayd olunmamışdır" deyü

döndürülmeleri istenmektedir.⁸⁰ Örneğin, 1743'te Tikveş kazasından bazı köy ahalileri mahkemeye gelerek bunların köylerinde toprak ve emlak zapt edip tekâlif ödemeleri gerekirken bundan önce buradan kalkıp yine kazadaki âyân ve askerî çiftliklerinde sakin olduklarını, hisselerine düşen avârız ve imdâd-ı hazariye ve seferiye ve sair tekâlif talep edildiğinde ise buna karşı çıktıklarını ifade etmişlerdir.⁸¹

Benzer bir durum âyân çiftlikleri için de geçerlidir. Zira kendi çiftliklerindeki reayanın vergi yükünü olabildiğince indirmeye çalışmakta ve bu durum onların vergisini de üstelenmek zorunda kalan çevredeki diğer reayayı olumsuz etkilemektedir.⁸² 1703 yılında Niş'te mukataa topraklarını kanunsuz bir şekilde ele geçirip çiftlik haline getiren kişiler, çiftliklerindeki reayanın vergilerinin toplanmasına engel olmaları nedeniyle merkeze şikâyet edilmiştir.⁸³ Kimi belgelerde bazı gayrimüslimlerin "hizmetkâr" adı altında gayrimüslim vilayet âyânı çiftliklerinde saklanarak cizyelerini ödemediklerinden,⁸⁴ çiftlik sahiplerinin de bu kişilere sahip çıktıklarından bahsedilmektedir.⁸⁵

Verilen tüm bu örneklerde tefecilere borçlanan köylünün köylerini terk etmesinin veya devretmesinin çiftliklerin oluşumuna etkisi görülürken -her ne kadar kırsaldaki göç hareketlerine dair belgelerin çoğunda reayanın çevre askeri çiftliklere göç etmeye meyinden bahsedilse de⁸⁶- özellikle borçlanma nedeniyle köylerini terk edip bu çiftliklere yerleştiklerinden bahseden bir belge kaynaklarımızda görülememiştir. Ancak V. Aydın sicil defterlerini kullanarak yaptığı çalışmasında borçlu köylülerin ya köylerini alacaklılarına devredip onlar için çalışmaya devam ettiklerini ya da köylerini terk edip çevredeki çiftliklere yerleşerek orada ücretli, yarıcı olarak çalıştıklarını veya kentlere, özellikle de başkente göç ettiklerini kaydetmiştir.⁸⁷

Rumeli Ahkâm Defterleri'ne Göre Köylülerin Tefecilere Borçlanması

Bu bölümde Rumeli Ahkâm Defterleri'nde yer alan tefecilere borçlanmayla ilgili kayıtlar ele alınacak ve örnek olaylar üzerinden konu değerlendirilecektir. Şunu belirtmek gerekir ki borçlar söz konusu olduğunda elbette çok fazla

hisselerine isâbet iden tekâlifi edâda ta'allül etmeleriyle ..." BOA, *ADVNS.ŞKT.d.*, nr. 65, s. 177; Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar-Hırzül-Mülûk, (haz. Yaşar Yücel), TTK Yay., 1. Baskı, Ankara 1988, s. 153.

80 Bkz. BOA, *ADVNS.ŞKT.d.*, nr. 156, s. 133 (Divriği); *AE.SABH.I.*, 78/5438.

81 Örneğin 1743'te Tikveş kazasından bazı köy ahalileri mahkemeye gelerek bunların köylerinde toprak ve emlak zapt edip tekâlif ödemeleri gerekirken bundan önce buradan kalkıp yine kazadaki âyân ve askerî çiftliklerinde sakin olduklarını, hisselerine düşen avârız ve imdâd-ı hazariye ve seferiye ve sair tekâlif talep edildiğinde ise buna karşı çıktıklarını ifade etmişlerdir. BOA, *Rumeli Ahkâm Defterleri [ADVNS.AHK.R.d.]*, nr. 2, h. 1071.

82 BOA, *İbnülemin Dahiliye [İE.DH.]*, nr. 27/ 2419; *C.EV.*, nr. 36/1765.

83 BOA, *AE.SAMD.III.*, nr. 141/13645.

84 BOA, *AE.SMST.III.*, nr. 50/3594.

85 BOA, *C.ML.*, nr. 50/2324.

86 Bkz. Metin, a.g.t..

87 H. Veli Aydın, "18. Yüzyılda Selanik Kazasında Tefecilerle Köylüler Arasındaki Borç İlişkisi", s. 541.

kayda rastlamak mümkün. Ancak burada, konuya daha iyi örnek olabileceği düşüncesiyle bireysel borç kayıtları değil; bir köy, kasaba ya da kazanın kayıtlı reayasından çoğunluğunun borçlu olduğuna dair kayıtlar incelenmiştir.

Şikâyet sürecine dair genel bir çerçeve çizecek olursak; borçlu köy ahalisi ya aralarından bir ya da birkaç kişiyi temsilci olarak doğrudan İstanbul'a gönderiyor ya da bölgelerindeki mahkemeye giderek şikâyet ya da isteklerini dile getiriyorlardı. Kadı da durumu bir mektupla İstanbul'a bildiriyor ve haklarında verilecek *emr-i hümayûnu* rica ediyordu.

Başvuru nedenlerinden en sık rastlanana, artık ödeme güçlerinin üzerine çıkan borcun taksitlendirilmesi ve tecil ettirilmesine dairdir. Köylülerin bu isteklerinin dayanak noktasına bakıldığında birkaç hususun öne çıktığı görülmektedir. Öncelikle borçlu maddi sıkıntı nedeniyle borcunu ödeyemez hale gelirse Divân-ı Hümayûn kararı ile ya da alacaklının rızası ile borcu tecil ettirebilir ya da taksitle ödeme imkânı elde edebilirdi. Borçlu, iddia edilen borcun bir kısmının “devir yapılmaksızın” eklenen *ribh* yani *riba* olduğunu iddia ederse bazen borcun tamamını tecil ettirebilir ya da taksitle ödemeye razı ettirebilirdi. Muamele-i şer'îyye ya da devr-i şer'îyye yapılmadan *ribh* istendiği ispat edilebilirse ödenen miktar anaparaya sayılır, ispat edemezse alacaklıya yemin ettirilirdi. Divân-ı Hümayûn, borcu bir defada peşin ödemeye imkânı olmadığı sabit olan kimsenin borcunu tecil ederek taksitle bağlar, bu konuda alacaklının rızasına bakmazdı.⁸⁸ Zira hukuken borcun ifası imkânsızsa (borçlunun sorumu tutulamayacağı sebeplerle) borçlu ifaya zorlanamazdı.⁸⁹

Yüksek oranda istenen *ribh* de *riba* kabul edilir ve borçlunun ödeme konusundaki isteklerine olumlu yanıt almasına yardımcı olurdu.⁹⁰ Dolayısıyla *ribhin ribi*, faizin zammı gibi kavramlar hukuken kabul görmezdi. Ayrıca köylüler “*perişan olduklarını ve böyle giderse perakende olacaklarını*” bildirdikleri takdirde Divân'dan tecil ve taksitlendirmeye yönelik karar almaları daha da kolaylaşır, durumları göz önünde bulundurularak eskiden beri uygulanagelen kural gereği tecil ve taksitlendirme talep edebilirlerdi. Divân'dan bölge kadısına mahkemece durumlarının tespit edilmesi için ferman gönderilir, eğer ödeyemeyecek durumda oldukları sabitse ve alacaklılar da razı olursa borçlar anaparaya faizler eklenerek hesaplanır ve ödeme durumlarına göre on-on beş yıl vade tanınırdı.⁹¹ Vade uzatıldığında da bileşik faiz uygulanmazdı.⁹² Kısacası bir nevi borcun yapılandırılması olan tecil işleminde borç geçerli faiz oranıyla ve uygun ödeme koşullarıyla taksitlendirilir, bunun dışında alacaklının istekte bulunulmasının önüne geçilirdi. Örneğin borçlarını 3 sene sonra başlamak üzere yüzde on faizle 3 senede ödemeyi ya da bilâ-ribh ertelenmesini isteyip kabul ettirebilirlerdi.⁹³

88 Kaya, a.g.t., s. 76.

89 Mehmet Akif Aydın, “Borç”, TDVİA, İstanbul 1992, C.6, s. s. 290.

90 Ersus, a.g.t., s. 64.

91 H. Veli Aydın, “18. Yüzyılda Selanik Kazasında Tefecilerle Köylüler Arasındaki Borç İlişkisi”, s. 450-451.

92 H. Veli Aydın, a.g.m., s. 442.

93 Kaya, a.g.t., s. 70-72; İslam hukukuna göre de tecil işleminde vade uzatılmasına karşılık

18. yüzyılda borcunu ödeyemeyen kişilerin devletten istediği yardımlar konusunda referansları bu konudaki fetvalar, fermanlar ve uygulanagelen kanunlarken 19. yüzyılda murabaha hakkındaki nizamnameler olmuştur.⁹⁴ Ancak 19. yüzyıl başlarında çok sayıda kişinin borcunu tecil ettirerek taksitli bağlaması piyasada ciddi sıkıntılara neden olduğu için bu konuda tedbir alınmasına ihtiyaç duyulmuş ve bundan böyle hiçbir borcun tecil edilmeyeceği, daha önce edilenlerin de ilga edileceği bildirilmiştir.⁹⁵

Rumeli Ahkâm Defterleri'nde borcun taksitlendirilmesi isteğine dair ilk örneğimiz 1743'te, Selanik'in Bazargah nahiyesinde geçmektedir. Buna göre, Anastas Manastırı rahiplerinin murabahacı yirmi kişiye en fazlası 1160, en azı ise 100 kuruş olmak üzere, toplam 6148 kuruş borçları bulunmaktaydı ve ödemeye güçleri olmadığından dolayı 10 seneye değin taksitlendirilmesini istiyorlardı.⁹⁶ 1744'te Yenişehir Fenar kadısının mektubuna göre; Ağraf nahiyesine bağlı bir köy ahalisi mahkemeye başvurmuş ve her sene vergi ve diğer önemli işlerde kullanılmak üzere Tırhala sakini muamelecî taifesinden bazı kişilerin köylüye borç (*karz*) verdiklerini; ancak köy halkından bazılarının fakir olması ve bazılarının da ölmesinden dolayı perişan olup kaçmayı düşündüklerini, alacaklıların borcu (*asl-ı mâl*) ve faizini (*murâbaha*) istemek suretiyle sürekli kendilerini taciz ettiklerini bildirmiş ve taksitle ödemeleri için emir verilmesini istemişlerdir.⁹⁷ Buradaki örneklerde köy halkı, ödeme güçleri olmadığı için "*hallerine merhameten*" tekliflerinin kabul edilmesini istemektedirler.

Reaya çoğu zaman taksit isteklerinin alacaklılar (*dâ'îler*) tarafından kabul edilmediğini ve borcun tamamını bir defada talep ettiklerini, hatta kendilerini hapsedirmekle tehdit ettiklerini bildiriyorlardı.⁹⁸ Selanik kazasına bağlı bir köy halkı Selanikli muamelecî Abacızade Ahmed ve eşinden *temessük* ile borç aldıkları (*istikrâz*) 10 kese akçeyi senelerdir faizi ile eda ettikleri hâlde hala faizlerinden 1800 kuruş kaldığını, bunu da yavaş yavaş taksitle ödemeye razı olduklarını ancak alacaklılarının tek seferde istediğini bildirmişlerdir.⁹⁹

Devletin duruma müdahale edip istenilen taksitlendirmeyi yapması kimi zaman sorunları çözmeye yardımcı olmuyordu. Elllerinde taksit yapılmasına dair ferman olduğunu bildirmelerine rağmen buna karşı çıkan alacaklıları şikâyet ediyorlardı. 1742'de Babüssaade ağası arz gönderip nezaretindeki vakfın köylerinden birinin ahalisinin Selanik'te ikamet eden bazı kişilere toplamda 7400 kuruş borçları olduğunu, taksitle ödemek üzere ellerinde emir olmasına rağmen bazıları faizin faizi (*ribhinin ribhi*) ve devirsiz (*bilâ-devr-i şer'î*) faiz talep ederek borca batmalarına (*düyûn-ı kesîreye gi-*

borcun arttırılması *cahiliye ribası* olarak görülmüş, haram kabul edilmiştir. Bilal Aybakan, İslam Hukukunda Borçların İfası, Marmara Ü. SBE., İstanbul 1996, (Doktora Tezi), s. 160.

94 Ersus, a.g.t., s. 64.

95 Kaya, a.g.t., s. 75.

96 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 2, h. 237.

97 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 3, h. 816.

98 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 1, h. 568, 903; nr. 3, h. 1299.

99 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 3, h. 1284.

riftâr) ve dağılmalarına neden olduklarını bildirmiştir. 10 kuruşa 1 kuruş faiz alınıp borcun taksit ile ödemeleri için emir verilmesini istemiştir.¹⁰⁰

Görüldüğü üzere buradaki asıl sıkıntı, kanunsuz bir şekilde, *devr-i şer'î* işlemi yapılmaksızın bu adla ya da *murabaha* adıyla istenen faiz miktarıdır. Reaya, her sene faiz ödemekten borçlarının bir türlü kapanmadığını, bu nedenle perişan olduklarını ifade etmektedirler.¹⁰¹ 1744'te Selanik'te bir köyün zımmi reayası, bölgedeki bazı muamelecî Yahudi ve Müslümanlara toplamda 7387 kuruş borçları olduğunu ve her sene faiz adı altında aldıkları paranın asıl borçlarını iki kat geçtiğini ve şimdi de borcu tek seferde isteyip zincire dahi vurulduklarını bildirerek taksitle ödeme konusunda emir rica etmişlerdir.¹⁰² Siroz'da bir vakıf köyünün de tekâliflerini ödemek için 20 sene önce tefeciden aldıkları borcun üstüne her sene 300'er kuruş faiz eklendiğini, tahsil için gelen kişiye de "tahsildariyye" adıyla para ödediklerini ve artık takatlerinin kalmadığını bildirmişlerdir.¹⁰³

Fazla faizden yakınanlardan biri, senede üç-dört defa faiz (*murabaha*) adı altında kendisinden fazlasıyla ve zorla para tahsil edildiğini;¹⁰⁴ bir diğeri 10 seneden beri 10'a 13,5'dan fazla faiz verdiklerini,¹⁰⁵ diğeri aldıkları 2000 kuruş borç için her sene 108 kuruş faiz ödediklerini, buna rağmen asıl borçlarını ödemeleri için ehl-i örf tarafında devamlı sıkıştırıldıklarını, hapsedildikleri için dağılmalarına sebep olduklarını bildirmiştir.¹⁰⁶

Tefecilerin baskısı artıp hapsedirme gibi yöntemlere dahi başvurduklarında, borcun kapanmasının artık mümkün olmadığını anlayan reayanın toprağını terk ederek firar etmekten başka çaresi kalmıyordu. Köylüler aldıkları borcu ödemeye razılaşırken peşin isteğiyle ısrar edildiğini,¹⁰⁷ bütün emlaklarını satsalar dahi tefecilere borçlarını ödeyemeyecek olduklarını¹⁰⁸ nice seneden beri faiz ödeyip durduklarından dolayı¹⁰⁹ verdikleri faizin asıl borçlarını geçtiğini, devirsiz faiz vermeye güçleri olmayıp üstelik bir defada borcun talep edilmesi ve verilmemesi durumunda hapsedmekle tehdit edilmelerinin köy ahalisinin dağılmasına neden olduğunu bildirmişlerdir.¹¹⁰

Siroz'da malikâne olarak işletilen bir köyün reayası, tefecilerden aldıkları borçlarını ödemeye razılaşırken alacaklıların bununla yetinmeyip her sene faiz istediklerini, her birinin başka adamlar yollayıp köy köy gezip tacizlerini anlatarak hem reayanın göçüne hem de malikâne gelirinin eksilmesine yol açtıklarını bildirmiştir.¹¹¹ Selanik'te bir zeamet köyünün gayrimüslim ahalisinin düyûn-ı kesîreye mübtelâ oldukları, o güne kadar bazılarının ölmesi

100 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 1, h. 564.

101 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 1, h. 565, 745. nr. 2, h. 37, 1266; nr. 3, h. 805, 382.

102 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 3, h. 228.

103 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 3, h. 914.

104 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 1, h. 939.

105 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 2, h. 1047.

106 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 3, h. 1085.

107 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 2, h. 715.

108 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 3, h. 3.

109 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 2, h. 1266; nr. 3, h. 382, 1126.

110 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 2, h. 37.

111 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 1, h. 745.

ve bazılarının göç etmesi nedeniyle bu borcu bir defada ödemeye güçlerinin olmadığını, cizye ve diğer tekâliflerini ödedikten sonra senede dörder yüz kuruş ödemeye razı olduklarını ancak alacaklılarının bunu kabul etmediklerini ve hepsinin göç etmesine neden olduklarını, taksit için emir verilmesini istemişlerdir.¹¹² Yine Selanik'te bir köy ahalisi borca battıklarından çoğunun firar ettiğini, kalanların 18 seneden beri Selanikli tefecilerden aldıkları borçlara karşın devirsiz faiz alıp borçlarını da bir defada vermelerini istemeleri üzerine zor durumda kaldıklarını, şimdiye kadar ödedikleri faizin asıl borçtan düşülmesini ve kalanı da 10 senede ödemelerini istemişlerdir.¹¹³

Reayanın borca battığını en iyi şekilde açıklayan kayıt ise borcu borçla kapatmaya çalıştıklarına dair olandır.¹¹⁴ Köylülerin borç alma nedenlerinin başında ise kayıtlara göre rutin vergilerini ya da seferler nedeniyle istenen tekâlifi ödemekte zorlanmaları gelmektedir. Nitekim tefeciler de bu zor zamanları fırsat bilip resmi haddin çok üzerinde bir faiz uyguluyorlar,¹¹⁵ köylüler faiz nedeniyle senelerce bu borcu kapatamıyorlardı.¹¹⁶ Avarathisar kazasının Melkiş köyü reayası mahkemeye hücum ederek seferler nedeniyle ödenmesi istenen vergileri ödeyebilmek için Selanikli muamelecilerden aldıkları borçlarla, borca battıklarını, ödemeye güçleri olmadığından taksitle ödemek üzere daha önce ellerinde fermanları olduğunu, ancak alacaklı ölünce varisi olan oğlunun bunu dinlemediğini ve sürekli gelip bunlara hapis tehdidi ve sair eziyetler ettiğini bildirerek bunun engellenmesini istemişlerdir.¹¹⁷

Kimi zaman ise alacaklı taraf mahkemeye başvurarak taksitle ödenmenin borçtan kurtulmak için bir bahane olduğunu, ödemeye güçlerinin olduğunu iddia ediyordu. Bu örneklerden birinde Karaferye'de borçlu bir köy ahalisinin birbirleriyle anlaşıp borçtan kurtulmak için gücümüz yok dediklerini, onun için taksit istediklerini hâlbuki ödemeye güçlerinin olduğunu iddia edip alacağının tahsil edilmesini istemekte;¹¹⁸ bir diğerinde tek seferde ödemeye güçleri olduğu halde sadece borçtan kurtulmak için (*ibtâl-i hak*) taksitle ödeyeceklerini bildirdiklerini ifade etmişlerdir.¹¹⁹

Alacaklılar, haklarını talep ettiklerinde "türli sebepler, bahaneler" ile ödemeye karşı çıktıklarından yakınmaktadırlar.¹²⁰ Borçlu olan kaza ve köy sakinlerinden topluca şikâyetçi olup kimi zaman borcun iptalini talep ettiklerini¹²¹ kimi zaman da bazı âyân ve mütegalibe ile anlaşıp ödemeye karşı çıktıklarını¹²² bildirmişlerdir. Uygulamaya bakıldığında borç veren kişi, adam göndererek borcunu talep ettiğinde eğer karşı çıkılırsa bölge idarecisinin görevlendirdiği mübaşir yardımıyla tahsil edilmesini ya da yakalanıp

Gps

112 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 2, h. 604.

113 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 2, h. 1243.

114 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 2, h. 694.

115 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 1, h. 565.

116 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 3, h. 914.

117 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 1, h. 630.

118 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 1, h. 1000.

119 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 2, h. 145.

120 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 1, h. 774, 911, 1357.

121 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 1, h. 3552.

122 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 3, h. 520.

mahkemeye çıkartılmalarını istiyordu.¹²³ Kanunlara göre borçlu kişi borcunu ödemekten imtina ederse veya mal kaçırma tehlikesi varsa alacaklılar borçlunun hacrini (malını ve haklarını kullanmaktan menetme) isteyebilirdi. Borçlu malı olduğu halde borcunu ödemiyorsa hâkim tarafından hapsolunarak ödemesi için zorlanabilirdi. Ancak öncelikle malını satıp ödemesi istenir, bundan kaçınırsa hâkim borçlunun varsa parası ile borçlarını ödetir, yetmezse menkul, bu da yetmezse gayrimenkul mal ve mülklerini satışa çıkararak borçlarını ödeatabilirdi.¹²⁴ Böyle bir durumda eğer borçları sabitse kişilerin öncelikle ödemeye ilişkin durumlarının araştırılması gerekmektedir.

Ancak alacaklılar her zaman hukuki yollara başvurmuyor, kimi zaman âyân ve mütegalibeden bazı yerel güçlere başvurarak kendi yöntemleriyle işlerini halletmeye çalışıyor, hatta bu güç sayesinde haklarından fazlasını talep edebiliyorlardı. Örneğin bir iddiaya göre Yenişehir Fenar sakinlerinden bir kişi, yine kaza sakinlerden Yahudi bir sarraftan borç almış, ancak bu sarraf ödeme konusunda herhangi bir sıkıntı olmamasına rağmen âyân ve mütegalibeden olan İzdin voyvodası Ahmed Ağa'yı borçluya musallat etmiştir. Ahmed Ağa da borçluyu konağına götürterek bahsi geçen borcu altı ay içerisinde tamamen ödemesi şartıyla evini bu Yahudi sarrafa sattırılmış, o da sonradan 5-6 bin akçe kıymetinde olan bu evi kanunsuz bir şekilde Ahmed Ağa'ya satmıştır. Bu arada Yahudi'ye olan mevcut borç ödenmiştir. Ancak Ahmed Ağa "*Bu evi kol kuvvetiyle ben zapt ettim*" diye direktmiş ve vermek istememiştir. Mağdur olan ev sahibi, evin Ahmed Ağa'ya bırakılmaması için hüküm istemiştir.¹²⁵

Alacaklı kişi öldüğünde varislerine geçen haklarda tahsil sıkıntılarının sıkça yaşandığı anlaşılmaktadır. Osmanlı'da borçlu kişi vefat ettiğinde borcu mal varlığıyla ödenir, kâfi gelmezse kalanı mirasçılar arasında pay edilirdi. Vasiyet dahi borçlar ödenmedikçe geçerli olmazdı. Tereke dağılımı yapılsa bile sonradan alacaklılar çıktığı takdirde, bu taksim fesh olunurdu.¹²⁶ Konuyla ilgili şikâyetlere bakıldığında kimi zaman alacak hakkın varise geçmesi kabul edilmiyor ve bu borcun silinmesini (*ibtâl-i hak*) talep ediyorlardı.¹²⁷ Kimi zaman da alacaklıdan sonra borçlunun da öldüğü ve kefil olmalarına rağmen babalarının borcunu varislere ödemeyi reddettikleri belirtiliyordu.¹²⁸ Babüssaade Ağası'nın gönderdiği bir arza göre; Selanik'teki bir vakıf köyü ahalisi, Hazineदार Ağa Ahmed adlı kişiden aldıkları borç için faizinin faiziyle birlikte (*ribhinin ribhi*) kat kat (*muzâ'af*) ödemişler; ancak bu kişi öldükten sonra oğlu ortaya çıkıp babasının eski defter ve temessüklerini ileri sürerek faizin faizinden alacağı kaldığını iddia etmiş ve köylü perişan olup dağılmıştır. Ancak babasının *ilzam-ı ribh* etmediğine dair reayanın elinde fetva olduğu için borcun hukuken hesaplanıp reayaya uygulanan bu zulme son verilmesini is-

görsel

Akademik
Bakış
281
Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025

123 BOA, *ADVNS.AHK.R.d.*, nr. 2, h. 476, 705; nr. 3, h. 1079.

124 Ekinci, a.g.e., s. 410-411; Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, 1. Baskı, Diyarbakır 1986, s. 554.

125 BOA, *ADVNS.AHK.R.d.*, nr. 2, h. 1163.

126 Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, s. 270, 534, 649.

127 BOA, *ADVNS.AHK.R.d.*, nr. 1, h. 997.

128 BOA, *ADVNS.AHK.R.d.*, nr. 2, h. 878.

temiştir.¹²⁹

Borç ödenmediği takdirde ise kefiller zor duruma düşüyorlar, borcu ödemek zorunda kalıyorlardı.¹³⁰ Sicillerdeki uygulamalara bakıldığında borç işlemlerinde alacağın temin altına alınması için ya kefil ya da rehin istenir, bazen de ikisi birden istenirdi.¹³¹ Köylülerin muamelecilere borçlanmalarında çoğu zaman toplu kefil olma da söz konusuydu.¹³² Rumeli Ahkâm Defterleri'ndeki örneklerde de kimi zaman bir köy ya da mahalle ahalisi birbirlerine kefil olarak borca giriyor¹³³ ancak bazılarının ölümü ya da göç etmesi nedeniyle hisselerine düşen kalanlara yükleniyor ve bu durum perişan olmalarına neden oluyordu.¹³⁴

Sonuç

Rumeli Ahkâm Defterleri'ndeki kayıtlar incelendiğinde, 18. yüzyılda Rume- li'de gerçekleşen göçlerin ve çiftliklerin oluşumunun nedenlerinden birisinin de köylülerin tefecilere borçlanmaları olduğu görülmektedir. Her ne kadar İslam hukukunda faiz yasaklanmış olsa da Osmanlı'da çeşitli yöntemlerle bu yasak aşmaya çalışılmış ve %15 civarında bir resmi had ile kredi işlemleri uygulanmıştır. Ancak kırsalda zor durumdaki reaya bu haddin çok daha üzerinde ve kanunsuz bir şekilde borç veren tefeciler bulunmaktaydı. Belge- lerde borcu borçla kapatmaya çalışan, kanunsuz faiz işleminden, haddinden fazla faizden hatta faizin faizini ödemekten takati kalmadığını söyleyen, tak- sitle ödeme kolaylığı isteyen, kimi zaman da bir şekilde bu borçtan kurtulma- ya çalışan reayadan söz edilmektedir. Mütegalibe ve eşkiya gücüyle hapsed- tirilmekten emlaklarının zorla sattırılmasına kadar çeşitli hukuksuzluklarla karşılaşan reaya için son çare yerini yurdunu terk edip kaçmak oluyordu.

Vakıf veya dirlik vasfıyla işletilen topraklardaki köylünün özellikle se- fer döneminde artan tekâlifleri ödeyebilmek için bölgedeki sarraf ya da âyân- dan borç aldıkları ancak faiz nedeniyle bu borcu senelerce ödeyemedikleri ve nihayetinde bu toprakları kaybetmek zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır. 18. yüzyıl boyunca zaman zaman reayanın borç nedeniyle kaybettiği köy statü- sindeki yerlerin çiftliklere dönüştürüldüğü ve kendi çiftliklerindeki reaya- nın vergisini azaltarak bunu çevredeki diğer köylere yükledikleri yönünde merkeze şikâyetler ulaşmış ve devlet “kadim köylerin sonradan çiftliği dö- nüştürülmesinin öteden beri yasak olduğu”nu hatırlatarak bu duruma engel olmaya çalışmıştır. Yüzyılın sonuna doğru bu konuda daha fazla önlem alma ihtiyacı duyan merkezi yönetim, öncelikle 1794'te yayınladığı fermanla yapı- lan satışlar için İstanbul'a gelip izin alma zorunluğu koymuştur. Ancak bir yıl sonra, 1795'te, daha sert bir tedbir olarak bundan böyle bu satışların hiç yapılmamasını hatta yapılanların da iptal edilmesini emretmiştir. Toprağı- nı kaybeden reaya ise ya çiftliğe dönüştürülen bu topraklarda ücret karşılığı

129 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 1, h. 542.

130 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 2, h. 946, 1095.

131 Kaya, a.g.t., s. 77.

132 Aydın, “18. Yüzyılda Selanik Kazasında Tefecilerle Köylüler Arasındaki Borç İlişkileri”, s. 444-447.

133 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 3, h. 307.

134 BOA, ADVNS.AHK.R.d., nr. 2, h. 733.

çalışıp kalmaya devam etmiş ya vergi kolaylığı nedeniyle askeri çiftliklerle âyân çiftliklerine kaçmış ya da başta İstanbul olmak üzere başka bir yere göç etmiştir.

Bu araştırmaya başlamamızın nedeni, 18. yüzyıla ait Ahkâm Defterleri üzerine yaptığımız çalışmada tefecilere borçlanmayla ilgili şikâyetleri Rumeli’de daha yoğun gözlemlememizdi. Dolayısıyla bu kayıtlar üzerinden Rumeli kırsalındaki tefecilik sorununa dikkat çekmeyi hedeflemiştik. Konuyla ilgili yapılan diğer karşılaştırmalı çalışmalara baktığımızda da çiftliklerin daha yaygın olduğu Balkanlar’da, köylülerin borçlanma verilerinin daha fazla olduğunu gördük. Farklı arşiv belgelerini incelemeye devam ettiğimizde, köylülerin borcu nedeniyle toprağını terk ettiğine ve bu topraklar üzerinde çiftlikler kurulduğuna dair şikâyetlerin de genellikle Rumeli bölgesinden yapıldığını gördük. Nitekim 1795 fermanı da Rumeli bölgesinden gelen bir şikâyeti konu edinmiş ve 1609 adâletnamesinde de bahsedildiği üzere çiftliklerin ortaya çıkışındaki tefecilik-borçlanma etkisini bir kez daha açıkça ortaya koymuştur.

Rumeli bölgesinde köylülerin tefecilere borçlanmasıyla ilgili kayıtların Selanik bölgesinde yoğunlaşması (%23) dikkat çekerken borçlu ve alacaklıların her dini gruba mensup kişilerden olduğu görülmektedir. Ancak borç verenler arasında özellikle Yahudi sarraflar ile genellikle Ağa unvanı ile zikredilen Müslüman muamelecî taifesi çoğunluktadır. Bunlar dışında borç veren kesime dair hazinedar ağa, tüccar, yeniçeri, dergâh-ı muallam kapıcı-başısı, çukadar ve cizyedar gibi unvanlar zikredilmektedir. Ayrıca aralarında kadınların isimlerinin de geçmesi dikkat çekicidir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Defterler

Mühimme Defterleri [ADVNS.MHM.d.], nr. 127, 130, 136, 137, 147, 148, 150, 155.

Şikâyet Defterleri [ADVNS.ŞKT.d.], nr. 91, 156.

Rumeli Ahkâm Defterleri [ADVNS.AHK.R.d.], nr. 1, 2, 3.

Evraklar

Ali Emiri Mustafa II [AE.SMST.II.], nr. 67/ 7084; 65/6890.

Ali Emiri Ahmed III [AE.SAMD.III.], nr. 104/10262, 141/13645.

Ali Emiri Osman III [AE.SOSM.III.], nr. 62/4592, 68/5192.

Ali Emiri Mahmud I [AE.SMHD.I.], nr. 96/6648.

Ali Emiri Mustafa III [AE.SMST.III.], nr. 30/2031, 50/3594, 88/6576, 166/1305, 213/16806, 353/28294, 726/8, 226/17884.

Ali Emiri Selim III [AE.SSLM.III.], nr. 156/9373, 262/15185, 362/20697, 397/22938.

Ali Emiri Abdülhamid I [AE.SABH.I.], nr. 156/10449, 120/8149, 370/25901.

Cevdet Dahiliye, [C.DH.], nr. 157/7810, 79/3929, 162/8087, 189/9421, 190/9454, 208/10372.

Cevdet Maliye [C.ML.], nr. 20/928, 23/1069, 50/2324, 82/3875, 84/3875, 139/5913, 230/9632, 253/10440, 307/12521, 434/175774, 582/23920.

Cevdet Evkaf [C.EV.], nr. 36/1765, 252/12744.

Cevdet İktisat [C.İKTS.], nr. 43/2144.

Cevdet Tımar [C.TZ.], nr. 9/403.

Gör

Akademik
Bakış

283

Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025

Hatt-ı Hümayun [HAT.], nr. 221/12264.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e] nr. 1178/20, 1050/39.

İbnülemin Dahiliye [İE.DH.], nr. 27/ 2419.

TDV İslam Araştırmaları Merkezi

Edirne Şer'îye Sicili (1158-1162), TDV İslam Araştırmaları Merkezi, Kadı Sicilleri Kataloğu, nr. 140.

Kitap ve Makaleler

AKDAĞ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı, Dicle Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 1986.

AKTEPE, M. Münir, "XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Mes'elesine Dâir Bâzı Vesikalar", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, IX/13, 1958, s. 1-30.

AYBAKAN, Bilal, İslam Hukukunda Borçların İfası, Marmara Ü. SBE., İstanbul 1996, (Doktora Tezi).

AYDIN, H. Veli, "Selanik'te 18. Yüzyılın İlk Yarısında Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri", Tarih İncelemeleri Dergisi, XXIX/1, 2014, s. 87-106.

AYDIN, Veli, "18. Yüzyılda Selanik Kazasında Tefecilerle Köylüler Arasındaki Borç İlişkisi", XVI. Türk Tarih Kongresi, IV/1, Eylül 2010, s.439-456.

BARCAN, Ömer Lütfi, Türkiye'de Toprak Meselesi, I, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980.

BATMAZ, E. Şükrü, XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamaların Osmanlı Taşra Yönetimi Üzerindeki Etkileri Hakkında Bir Araştırma, Ankara Ü. SBE., Ankara 1995, (Doktora Tezi).

BERKER, Aziz, "Mora İhtilali Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası 1769", Tarih Vesikaları, II/9-10, 1942-1943, s. 228-240, 309-320.

ÇAĞATAY, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık", Vakıflar Dergisi, IX, 2006, s. 36-66.

DALGIN, Nihat, "Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, XVI, 2010, s. 77-110.

DEMİRKOL, Kurtuluş, "Toplumsal Trajedi: Osmanlı İmparatorluğunda Tefecilik (1848-1864)", MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, XVI/1, Mart 2018, s. 625-648.

DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, "Murabaha", TDVİA, Ankara 2020, C.XXXI, s. 148-152.

EKİNCİ, Ekrem Buğra, Osmanlı Hukuku- Adalet ve Mülk, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2008.

ERSUS, Helin Berivan, Osmanlı Anadolu'sunda Tefecilik ve Kırsal Borçluluk (1800-1923), İzmir Kâtip Çelebi Ü. SBE., İzmir 2022, (Yüksek Lisans Tezi).

FAROQHİ, Suraiya, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

Gelibolulu Mustafa Âli, Siyaset Sanatı Nushatü's-Selâtin, (haz. Faris Çerçi), Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2015.

GARA, Eleni, "Moneylenders And Landowners: In Search Of Urban Muslim Elites In The Early Modern Balkans", Provincial Elites In The Ottoman Empire, (ed. Antonis Anastasopoulos), Crete University Press, Rethymno 2005, s. 135-147.

İNALCIK, Halil, "Adâletnâmeler", Belgeler, II/3-4 (Ocak 1965), s. 49-142.

İNALCIK, Halil, Devlet-i Aliyye, C.1, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

İNALCIK, Halil, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım, (ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak), (çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

İNANIR, Ahmet, İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku, İstanbul Ü. SBE., İstanbul 2008, (Doktora Tezi).

KAYA, Süleyman, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi İlişkilerinin Hukuki Boyutu". Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, III, Bahar 2007, s. 13-41.

KAYA, Süleyman, XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri, Marmara Ü. SBE., İstanbul 2007, (Doktora Tezi).

KOKDAŞ, İrfan, "Kent ve Devlet Arasında: 18. Yüzyıl Selanik Kırsalında Güç ve Sermaye Dina-

- mikleri”, Cihannüma-Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi, I/2, Aralık 2015, s. 1-22.
- MCGOWAN, Bruce, “Ayanlar Çağı 1699-1812”, (çev. Ayşe Berktaş), Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, II, (ed. Halil İnalçık, Donald Quataert), Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 760-865.
- METİN, Nihal, İstanbul’a Göç (1703-1754), Marmara Ü. TAE., İstanbul 2021, (Doktora Tezi).
- NAGATA, Yuzo, Tarihte Âyânlar- Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme, TTK Yayınları, Ankara 1997.
- Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar-Hırzü’l-Mülûk, (haz. Yaşar Yücel), TTK Yay., Ankara 1988.
- Osmanlı Kanûnnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri- III. Ahmed Devri Kanunnâmeleri, (haz. Ahmet Akgündüz), C.11, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2016.
- Osmanlı Kanûnnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri- Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fâtih Devri Kanûnnâmeleri, (haz. Ahmet Akgündüz), C.1, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.
- ÖZKAYA, Yücel, “Osmanlı İmparatorluğu’nda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, XIV, ayrı basım, 1983, s. 171-209.
- ÖZKAYA, Yücel, Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyânlık, TTK Yay., Ankara 2014.
- ÖZSOY, İsmail, “Faiz”, TDVİA, İstanbul 1995, C.12, s. 110-126.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.
- PAMUK, Şevket, Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.
- PAMUK, Şevket, Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadî Tarihi, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- TABAKOĞLU, Ahmet, Türkiye İktisat Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.
- USTA, Sebahittin, “Trabzon’da Borç Alacak İlişkileri (1693-1700)”, KTÜ. SBE., Trabzon 2004, (Yüksek Lisans Tezi).
- VEINSTEIN, Gilles, “Çiftlik Tartışması Üzerine”, Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım, (ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak), (çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

Extended Abstract

It is seen that the *reâyâ* were generally inclined to leave the land they were registered in the 18th century. People were leaving their homes due to causes such as taxes increasing during military campaigns, illegal demands of *ehl-i orf* and *ehl-i ser*, pressure from bandits and despots, military transportation, unemployment, famine, epidemics, and natural disasters. However, according to the complaints registered in the Rumeli Ahkam Books, another important reason for the migration happening in this region was that villagers could not pay their debts to usurers due to high interest rates. These people referred to as *murabahacı*, *muameleci*, and *ribahor* in the documents were people who lent money to people with high interest rates. Usurers, who habitually loan money without legal permission, were applying rates that were quite above the legal limit determined in the Ottoman State. Especially, the military campaign periods were a great opportunity for such people. For instance, the interest rate of money foundations that applied an average interest rate of 12% increased up to 15% between 1745-1755 (1742-1746 Iran Campaign). However, *muamelecis* could apply an interest rate of 20-25 % in such periods. Difficulties for villagers to pay their routine taxes or liabilities demanded military campaigns were among the leading reasons for them to receive loans. Seeing these difficult times as an opportunity, usurers applied interest rates rather above the official rate, and villagers could not pay off their debts due to high rates. Villagers, who could not pay off their debts to the usurers (*ribahors*), had to leave their commodities and lands to them. With the seizure of the title or actual ownership of these lands, a process that led to the establishment of large farms was experienced. When we look at the Ottoman countryside in the 18th century, there is a parallelism between the prevalence of

görsel

Akademik
Bakış
285
Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025

large farms in the provinces in the Balkans and the borrowing data of the villagers. Although the establishment process of the farms involved different ways, in this period, the farms established by influential people seizing the places of those who fled the village due to taxes and pressures and adopted these places as their property are seen. In these farms, the villagers who either abandoned their land and ran away or could not be registered in the book were employed with wages or used that land as a tenant or partner who had previously cultivated it. When we look at the archive records about the situation of the *reâyâ* in the countryside in the 18th century, there are many complaints about the *reâyâ*, who fled from the lands of *sipahi* and foundations to military farms due to tax convenience. It was requested that they should be moved to their old lands. In this study, the records in the Rumeli Ahkâm Books indicating that the majority of the *reâyâ* of a village, town, or township were indebted to usurers, which caused the villagers to leave their land, were examined. They stated that their debts were not paid out as they paid interest every year and that the creditors started to demand interest for the interest, making them miserable. When the pressure of the usurers increased and they resorted to methods such as imprisonment, the *reâyâ*, who realized that it was no longer possible to close the debt, had no choice but to escape by leaving their lands. The villagers stated that although they agreed to pay the debt they borrowed, they were asked insistently to pay it in advance, that even if they sold all their properties, they could not pay their debts to the usurers, that the interest they paid exceeded their original debts because they had been paying the interest for many years, that they did not have the power to pay the interest, and that their being threatened to be imprisoned if they did not pay off the debt at once when requested caused the villagers to move to other lands. The situation that best explains why the *reâyâ* were deep in debt is that they tried to close the debt with debt. Usury penetrated the Ottoman provinces so much that the state tried to take measures against adverse situations by setting official interest rate limits with the *murabaha* regulations declared in 1848, 1852, and 1864.

Gör

Akademik
Bakış

286

Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025